изразяват зурнаджиите, трябва човек "да има акъл", "да има желание да напредва", да има "любопитство" и "мерак".

Обучението в свирене на зурна е процес, който се осъществява по два основни пътя – чрез наблюдение и подражание, самостоятелно; и чрез школуване при майстор, с учител. В зурнаджийската практика двата пътя се преплитат. В разговор баща и син зурнаджии от Дебрен илюстрират как съсъществуват подражанието и самостоятелните опити с инструкциите и регулираното от учител обучение: "Той си свири и аз го гледам какво прави" –така синът описва как е просвирил. Бащата, видял интереса на сина си, започва да му дава уроци по следния начин: "Като му кажа тоя пръст да дигне, оня пръст да дигне" [Ю., И.Л., с. 18].

Бъдещият свирач живее в среда на музиканти – ако не в семейството и рода, то в селището, където израства, звучи зурнаджийска музика и той наблюдава как майсторите я правят. Често първите стъпки в овладяването на зурната са чрез подражаване на по-възрастни и можещи. Имитацията е характерен механизъм за овладяване на музика в много традиционни култури [Merriam, 1964:146]. Някои музиканти наричат този начин на първоначално овладяване на инструмента "крадене на занаят". Обучението започва като самообучение, *самоволно*, докато майсторът не разбере и оцени ученика. Наследник на зурнаджийски род разказва как просвирил тайно от баща си, като използвал зурната му в негово отсъствие. Доказал по този начин желание и качества, младият музикант получава уроци от бащата: "На 12 години почнах. Стария идеше на времето, беше пастир. И ние вземаме зурните и си свириме, учиме се. И той вече като виде как се опитваме да свирим, как образувахме вече една групичка и полека-лека се научихме да свирим с тях... (Той показа ли ти някои тънкости?) Еми да, да се дуе зурната еднакво – най-важното. И да се спазва мелодията – това е" [И.З., с. 49].

Думите на музиканта подсказват кога един зурнаджия е вече научен и обучението е завършено. Свирачът трябва да има равен тон, да може да свири мелодията вярно, да издържа на дълго свирене – да има *сулук* (въздух). За да бъде *майстор*, свирачът трябва да "има акъл" – вероятно това означава развито музикално мислене, познание на инструмента и репертоара, на местния стил, въображение и способности да импровизира.

Не трябва да се пропускат и други важни компоненти на овладяването на инструмента, неспоменати специално от интервюираните музиканти, но съдържащи се имплицитно в разказите им за обучението. Такова е, например, овладяването на ритъма, усвоено чрез изучаване на ударен инструмент. В по-широк аспект е любопитно да се проследи практиката преди овладяването на зурната младите музиканти да свирят на друг музикален инструмент – тя не е единичен случай и явно дава предимства, нови качества и възможности на бъдещия зурнаджия.

Най-често ромските свирачи започват обучението си по музика на ударни инструменти – тъпан, барабанче, тарамбука. Така се овладява ритъма – много важен елемент от музиката, изпълнявана от роми. Не правят изключение и зурнаджиите. Голяма част от интервюираните музиканти първо са свирили на тъпан, после са станали зурнаджии: "Като по-малък бех тъпанджия. Бех тъпанджия на братята и така свикнах на зурната" [Ч., с. 6]. На тъпан първо са свирили М. К. от Разлог, Б. от Разлог, Ч. от Дъбница, С. О. от Кавракирово и много други – овладели го по родова традиция или, както се изразява един от тях, "по нюх". Тъпанът (или тарамбуката) дава възможност